Július Lomenčík

„Slušné Slovensko“ v priestore jazyka
(Skice k danému problému)

Spevák a hudobník legendárnej anglickej skupiny The Beatles John Lennon v jednej zo svojich piesní uvádza, že o mieri nie je potrebné neustále hovoriť, ale treba mu dať jednoducho šancu. Parafrázujúc uvedené možno konštatovať, že aj slovo demokracia sa nemusí len hlasno proklamovať, ale skôr v každodennej praxi uplatňovať. Lebo, paradoxne, ak sa priveľa hovorí o demokracii, treba si dávať pozor aj na základné ľudské práva a slobody, vrátane práva na slobodu slova. Pojem *demokracia* sa vo verejnom priestore vyslovuje pravdepodobne najčastejšie, pritom je najrozličnejšie chápaný. Lexikálny význam slova *demokracia* sa v *Slovníku súčasného slovenského jazyka (A – G)* vysvetľuje v dvojakom význame: „1. princíp vlády väčšiny, účasť obyvateľov na výkone štátnej moci, vláda ľudu: prostredníctvom referenda, plebiscitu (*priama demokracia*); prostredníctvom zvolených zástupcov (*nepriama demokracia*); 2. princíp rovnoprávneho uplatňovania vôle všetkých členov istého zoskupenia alebo istej organizácie.“

Demokracia nepredstavuje statickú kategóriu, ale znamená určitý dynamický proces odohrávajúci sa v reálnej každodennej praxi vo všetkých spoločenských sférach. Preto dodržiavanie jej základných princípov je potrebné neustále kontrolovať stáročiami overenými pravidlami, aby sa demokracia nedostala do štádia anarchie. Známy výrok britského ministerského predsedu W. Churchila o demokracii v podstate nič nevysvetľuje, ale nás v súčasnosti nabáda k otázke, či skutočne nič lepšie sa v doterajších dejinách nevymyslelo, resp. či súčasné smerovanie k *postdemokracii* bude znamenať kvalitnejšie usporiadanie medziľudských vzťahov v rámci spoločenskej organizácie. V kontexte uvedeného sa vo verejnom priestore zjavujú aj slová ako „postinformácia“ alebo „postpravda“. „Post“, v zloženinách prvá časť s miestnym alebo časovým významom predložky po, označuje následnosť niečoho. Vzniká tu teda priestor, kde sa dostáva demokracia so svojimi osvedčenými piliermi alebo či sa otvá-

rajú dvere naozaj pre niečo nové, doteraz nepoznané, neznáme, keďže – povedané s ruským klasikom F. M. Dostojevským – „človek je tajomstvo“. A všetko súvisiace s demokraciou je len a len v rukách ČLOVEKA.

Demokracia pre svoje fungovanie predpokladá tvorbu cieľov a systému hodnôt v rámci určitého spoločenstva na základe spoločenskej dohody prostredníctvom výberu zákonov v slobodnom prostredí, vrátane *slobody prejavu*, ktorá predstavuje jeden zo základných pilierov demokratickej spoločnosti, jednu z kľúčových podmienok jej rozvoja a sebarealizácie jednotlivca. Uvedené slovné spojenie pozostáva z dvoch základných slov – sloboda a prejav. Najmä slovo *sloboda* predstavuje hodnotu, ktorej význam sa v priebehu doterajších dejín v euroatlantickom priestore rôzne vysvetľoval, ale hlavne v praxi uskutočňoval, preto sa často v priestore jazyka modifikoval podľa záujmov tých, ktorí ňou najmä slovne „operovali“ vo svoj prospech, resp. na presadenie svojich záujmov. Napokon, aj mnohí filozofi *slobodu* vysvetľovali rozdielne. V právnom poriadku je vnímaná proklamovaním ešte z čias Veľkej francúzskej revolúcie v *Deklarácii práv človeka a občana* (1789) v 4. bode dokumentu: „Sloboda je v tom, že človek môže robiť všetko, čo inému neškodí.“ V kodifikačnej príručke (*Krátky slovník slovenského jazyka 4*, 2003) je základný lexikálny význam slova *sloboda* uvedený ako „možnosť voľne rozhodovať, prejavovať voľnosť a podobne“. Druhým slovom je *prejav* ako vyjadrenie vlastného názoru, svojho postoja k okoliu a udalostiam (minulým, prítomným alebo budúcim) pomocou jazykových prostriedkov v písanej a ústnej podobe.

So slobodou prejavu je úzko späté ľudské slovo, ktoré si svoj priestor rozširuje obsahom. Bez slobody prejavu nemožno realizovať slobodné rozhodnutie človeka, ktoré je dokladom vlastného rozhodnutia na základe voľby a nielen splnením vôle niekoho iného. Na uvedené je nevyhnutné slobodné myslenie, prostredníctvom ktorého sa človek vyjadruje, ale nesie zodpovednosť aj za vyslovené slovo, najmä vo verejnom priestore, a zároveň spoluzodpovednosť za naplnenie všeobecne prospešných záujmov celku. Sloboda prejavu predstavuje ľudské právo, ktoré aj v našich demokratických podmienkach je ústavne ukotvené formulkou: „Sloboda prejavu a právo na informácie sú zaručené“ (čl. 26 ods. 1).

Potrebné je uvedomiť si, že právna zaručenosť slobody prejavu neznamená jej neobmedzenosť, a už vôbec neumožňuje výber všetkých dostupných jazykových prostriedkov podľa ľubovôle jednotlivca. Jazyk jestvuje a funguje v nerozlučnej zviazanosti s človekom hovoriacim, no zároveň spoločenským. Takže otázka vzájomného vzťahu jazyka a človeka zohráva dôležitú úlohu pre pochopenie jazykových procesov v rámci sociálnych vzťahov. Jazyk ako prostriedok

ľudskej komunikácie je však nielen sociálnym, ale aj národným prostriedkom v celej svojej podstate. Jazyk zároveň nemôže fungovať bez etických noriem správania, ktoré sú charakteristické pre dané jazykové spoločenstvo. Všetky tieto komponenty majú svoj obraz v lexike jazyka.

V súvislosti so slobodou prejavu je nevyhnutné uvedomiť si aj spôsob vyjadrovania, v ktorom paradoxne vo verejnom priestore pribúda veľa „neslušnosti", pritom rôzne iniciatívy ľudí neustále verbujú do verejných protestov s hlavným cieľom dosiahnuť „slušné Slovensko". Určite každý člen spoločnosti by privítal, aby v zmysle lexikálneho významu slova *slušný* (podľa kodifikačnej príručky *Krátkeho slovníka slovenského jazyka 4*, 2003) prenikla „slušnosť" do všetkých sfér spoločensko-politického, hospodárskeho života atď. v zmysle dodržiavania všetkých pravidiel. Uvedené sa nedá dosiahnuť len protestmi, resp. neustálym verklíkovaním slova slušnosť. Je to mimoriadne náročný proces, ktorý je úzko prepojený s výchovou – rodinnou, školskou, ale i spoločenskou. Výchovný proces je úzko prepojený so zdôrazňovaním určitých kultúrnych hodnôt, ktoré sa v našom priestore osvedčili a ktorých dodržiavanie môže vytvoriť určitý predpoklad pre slušnosť nie v jej deklarovaní, lež v každodennom praktickom realizovaní. Ako sa však dá napr. dosiahnuť, aby všetci účastníci cestnej premávky dodržiavali pravidlá, aby nedochádzalo k obchádzaniu elementárnych pravidiel pri verejnom obstarávaní a podobne? Pritom z hľadiska určitých spoločenských, etických, ale aj jazykových noriem dochádza pri verejných protestoch „za slušné Slovensko" k ich porušovaniu. Paradoxne v priestore jazyka sa z tribún pred zhromaždeným davom ľudí ozýva veľa nenávisti na základe vybičovaných emócií prostredníctvom výberu slov, ktoré urážajú, ponižujú, dehonestujú (politikov v ústavných funkciách zvolených v slobodných parlamentných voľbách) a svojím výberom vo verejnom oficiálnom prostredí je ich použitie nefunkčné. Pritom podľa publicistu Pavla Dinku „beda takej spoločnosti, ktorá sa rozhoduje na základe emócií a davovej psychózy – a nie zákonov" (2018, s. 23).

Osobitne verejné jazykové (rečové) prejavy, ktoré sú veľmi úzko späté so spisovným jazykom, sa majú vyznačovať základnými vlastnosťami, ako sú jednoduchosť, presnosť a jednoznačnosť použitých prostriedkov s cieľom ich funkčného využitia. Pri cieľavedomom narábaní s týmito znalosťami však treba mať na mysli tieto vlastnosti ako celok, v ktorom sa prejavuje ich vzájomná zviazanosť. Pre človeka často vzniká dilema zosúladiť využitie jazykových prostriedkov s určitou realitou, ku ktorej sa vyjadruje tak, aby ju z jazykovej stránky priblížil k svojej predstave. Pritom sa žiada pozornosť upriamiť na hodnotenie používaných jazykových prostriedkov na základe určitých kritérií predo-

všetkým zodpovedajúcich jazykovej norme. Takéto jazykové prejavy vytvárajú predpoklad pre jazykovú kultúrnosť konkrétneho človeka, konkrétnych ľudí, konkrétnej skupiny osôb, spoločenstva... V podstate ide o ušľachtilé „presvedčivé usporiadanie slobody a dobra" alebo o jeho porušenie, povedané filozofickou terminológiou. Do hry vstupuje interpretácia sveta, reality, spoločnosti, predovšetkým človeka a jeho etických noriem.

Z tohto pohľadu sa ukazuje pozícia a úloha kultúrneho dialógu ako aktuálna, potrebná a v mnohom aj úspešná. Napokon aj prvý česko-slovenský prezident T. G. Masaryk vnímal demokraciu ako názor na život prostredníctvom diskusie založenej na rovnosti. Pritom v celom demokratickom procese podčiarkol kľúčovú úlohu človeka zdôraznením, že chyby demokracie nemožno nahradzovať niečím iným, ale usilovať sa ich opravovať konkrétnou ľudskou činnosťou aj pomocou slova vysloveného v slobodne formulovanom kultivovanom prejave. Zdôraznilo to aj *Vyhlásenie študentov slovenských vysokých škôl na manifestácii na Námestí SNP v Bratislave 22. novembra 1989* v štvrtom bode, v ktorom žiadali „otvorenie seriózneho spoločenského dialógu, ktorý musí byť prístupný každému, s výnimkou tých, ktorí by doň chceli vnášať deštrukciu, násilie a chaos". Napokon aj kodifikátor spisovnej slovenčiny Ľudovít Štúr vo svojej *Nauke reči slovenskej* vyprevádzal slovenčinu do života konštatovaním, aby „nás podpalovala k životu a mi ťa za to vistrojíme a vikrášlime dá Boh pekními útvormi misli i ducha nášho, s ktorími sa aňi pred svojími ani pred svetom ňezahanbíš". V „slobodnom" vyjadrovaní myšlienok, názorov sa tak žiada výberom jazykových prostriedkov presadzovať kultúru ducha, čiže výber slov hodnotiť nielen na pozadí normy spisovného jazyka, ale zvážiť aj funkčnú primeranosť jazykových prostriedkov a hlavne spoločenskú vhodnosť vyjadrovania. Veď mnohí adresáti (občania) najmä jazykové prejavy verejných činiteľov berú ako vzor svojho komunikačného správania. Napokon prejav vo verejnom prostredí odráža nielen kultúru konkrétneho jednotlivca, ale podľa jazykovedca Jána Kačalu aj „národnú kultúru a kultivovanosť" (1997, s. 113).

Etický rozmer prejavu sa dominantne viaže na tému a jej obsahové spracovanie, v ktorom sa odráža hodnotový rebríček hovoriaceho/píšuceho na základe funkčne vhodného výberu slov. Aj keď každý človek má vlastný hodnotový systém, predsa len v určitom verejnom kultúrnom prostredí nemožno tolerovať bezbrehú subjektivizáciu. V prísne verejnom prostredí, napríklad v živom televíznom vysielaní, nemožno ponechať bez povšimnutia vyjadrenie diskutujúceho k druhému diskutujúcemu partnerovi, že patrí „do basy". Z hľadiska jazykovej normy je slovo *basa* v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* označené

kvalifikátorom hovorové slovo. To znamená, že jeho uplatnenie v ústnom i písomnom podaní je funkčne obmedzené, preto sa v tomto prípade žiada jeho diferencovanie. Sloboda prejavu ako určitá hodnota predstavuje v konkrétnom prejave relatívne obmedzenia, v priestore etických noriem sa zasa vytvára napätie medzi pravdivosťou a nepravdivosťou, ale dôležité je rešpektovať aj logickosť verzus nezmyselnosť atď. Ak zostaneme pri konkrétne naznačenej výpovedi, že partner v komunikácii patrí „do basy", tak zisťujeme aj v právnej rovine nezmyselnosť/nelogickosť, keďže sa popiera ústavou zaručená „prezumpcia neviny". Takáto „argumentácia" má skôr pôsobiť predovšetkým na masového adresáta s cieľom presvedčiť ho o účelovosti takéhoto autorovho postoja. Autor výroku aj napriek verejnému priestoru vybral namiesto slova bezpríznakového výraz emocionálno-expresívny, čím v diskusii výrazne ovplyvnil slohové zafarbenie kontextu. V tomto prípade jazyk prezrádza o autorovi veľa ako o človeku a jeho individuálnej etike vlastnej zodpovednosti.

Uvedený príklad je len ilustratívny, lebo najmä v politickom diskurze zaznamenávame množstvo vzájomného osočovania a urážania namiesto navrhovania riešení mnohých celospoločenských problémov aj v širšom kontexte globalizovaného sveta. Český europoslanec profesor Jan Keller v tejto súvislosti zdôraznil, že „rok čo rok vychádza z úst politikov a takzvaných osobností čoraz viac vulgarizmov a nadávok" (www.parlamentnelisty.sk/arena/rozhovory/). Možno vysloviť konštatovanie o nepochopení základného princípu demokracie – slobody prejavu –, ktorý má aj napriek svojej určitej „bojovnosti" predstavovať autorský postoj k nastolenej téme presviedčaním svojho partnera o jeho správnosti, vhodnosti, účelnosti a zároveň dokázať chyby v uvažovaní a argumentovaní partnera (protivníka) v komunikácii. V takomto type dialógu majú síce opodstatnenie aj expresívne konštrukcie, ale pri výbere lexikálnych prostriedkov je výrazný rozdiel medzi odbornou a expresívnou lexikou.

Vo verejnom politickom dialógu, vzhľadom na odlišné ideové a ideologické pozície aktérov komunikačného aktu, dochádza tak pri nedostatku presvedčivých vecných argumentov k posudzovaniu (niekedy až odsudzovaniu) autora tvrdenia. Používa sa tzv. argumentum ad hominem, poukaz na ľudské vlastnosti, zachádzajúce až do ľudskej dôstojnosti. Reakcie na tento fenomén majú neraz právny charakter, umožňujúci sankcionovať pôvodcov „nenávistných prejavov". V televíznej diskusii sociologička Silvia Porubänová na margo uvedeného poznamenala, že „ak lídri politických strán používajú vulgárny slovník, alebo isté invektívy, tak sa nemôžeme čudovať, že tento štýl komunikácie prechádza aj do spoločnosti" (https://www.hlavnespravy.sk/novinar-lorincz-

o-alternativnych-mediach-ludom-chyba-kriticke-myslenie). Politický diskurz tak naznačuje, že dialóg politikov, stojacich na opačných ideologických pozíciách (niekedy stačí len iná značka politickej strany), predstavuje určitý skrytý, ale i otvorený konflikt, ktorý sa odohráva v priestore jazyka. Do verejného priestoru namiesto racionálneho riešenia problémov, resp. konštruktívnej kritiky na adresu rôznych dôležitých činností v štátnom záujme prenikajú niekedy dosť výrazne silné emócie, ohovárania, nadávky a iné, prezentované silnými expresívnymi výrazmi so záporným citovým zafarbením. To umožňuje hovoriacemu uplatniť v jazykovom prejave subjektívne hľadisko, ktorým dáva najavo svoju nespokojnosť, zlosť, nenávisť, pobúrenie rôznej intenzity (napr. verbálny útok „špinavé protislovenské prostitútky" na adresu novinárov).

Aj keď sa často zdôrazňuje, že v silnej demokratickej spoločnosti sa môžu zniesť aj názory za hranicou etiky a dobrého vkusu, predsa len v živom dialógu dvoch komunikačných aktérov, stojacich na odlišných politických pozíciách, si vzhľadom na spontánnosť ústneho jazykového prejavu pri výbere jazykových prostriedkov treba uvedomiť dôležitý objektívny činiteľ – oficiálnosť – komunikačného prostredia. Vo vyjadrovaní tak vzniká napätie medzi jazykovým úzom a spisovnou normou. A to aj napriek základným vlastnostiam verejného prejavu – vecnosť, obsahová prepracovanosť a spisovné vyjadrovanie. Súvisí to so starostlivejším výberom lexikálnych a gramatických prostriedkov a premyslenejšou kompozíciou. Popri objektívnosti však konkrétny jazykový prejav nesie aj pečať svojho tvorcu, čiže na štýle prejavu sa odrážajú povahové vlastnosti autora, jeho citové založenie a temperament. Skôr pod vplyvom niekedy emočného vybičovania vášní, ba až nenávisti dochádza potom k výberu jazykových prostriedkov, ktorými sa komunikačný partner znevažuje, ponižuje a podobne. Autor výpovede preto nemôže ignorovať vonkajšie podmienky v konkrétnej komunikačnej situácii, lebo podstatou demokracie má byť kultúrny dialóg. Diskurz rôznych názorových pozícií sa podarí, ak každý zo zúčastnených je schopný preniesť sa (vžiť sa, pochopiť) do pozície druhého a na základe argumentácie zaujať postoj. V tejto súvislosti o umení dialógu výstižne hovorí Josef Rattner: „Počúvať a odpovedať je schopný len ten, kto odmieta ducha moci a násilia... Nezabúdajme, že múdri sú len tí, ktorí vedia prijímať myšlienky iných bez zbytočného strachu a obranných postojov" (Birkenbihlová, 1999, s. 177).

Z naznačeného vyplýva, že vytvoriť kultivovaný verejný jazykový prejav, čiže najmä v lexike výberom primeraných slov zohľadňujúcich prostredie, partnera a cieľ, v nijakom prípade neobmedzuje autorovu slobodu prejavu. Autor verejného prejavu, osobitne v mediálnom priestore, sa v súčasnosti usi-

luje podľahnúť módnym jazykovým výstrelkom predovšetkým jazykovou nekonvenčnosťou, pričom čoraz väčšmi dochádza k prekračovaniu „hranice (est) etiky tak na úrovni obsahu, ako aj na úrovni formy“ (Findra, 2009, s. 13). Preto sa čoraz častejšie ukazuje, že v súčasnom komunikačnom priestore, ktorý nadobúda nové rozmery, sa žiada komplexná jazyková a komunikačná výchova, v ktorej procese by sa dosiahla symbióza jazykovo-komunikačnej a spoločenskej normy v individuálnej výbave jednotlivca. V takom prípade by sa zamedzilo zneužívaniu jazyka a v atmosfére pluralitnej demokracie a slobody prejavu by slovo nadobúdalo vážnosť, hĺbku a silu s cieľom dosiahnuť „slušnosť“ v priestore jazyka.

Použitá literatúra

BIRKENBIHLOVÁ, Vera: *Umenie komunikácie alebo Ako úspešne utvárať vzťahy k ľuďom.* Bratislava : Aktuell, 1999, 319 s.

DINKA, Pavol – ŽANTOVSKÝ, Petr: *Necenzurované eseje a úvahy.* Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2018, 195 s.

FINDRA, Ján: *Jazyk v kontextoch a v textoch.* Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2009, 317 s.

KAČALA, Ján: *Kultúrne rozmery jazyka. Úvahy jazykovedca.* Bratislava : Nadácia Korene. Univerzitná knižnica, 1997, 163 s.

Krátky slovník slovenského jazyka 4. Red. J. Kačala – M. Pisarčíková – M. Považaj. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava : Veda, 2003, 985 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006, 1134 s.